

vd., 115 vd., 162 vd.). Hintliler'in İngilizler'e karşı başlattıkları 1857 ayaklanmasının ana sebeplerini değerlendiren W. W. Hunter, bu fetvaya atıfta bulunarak Hindistan'ı dârülharp ilân eden Abdülazîz ed-Dihlevî'nin İngilizler'e karşı cihad açtığını belirtmektedir (*The Indian Muslims*, s. 104). Seyyid Ahmed Han ise Dihlevî'nin cihad lehinde fetva verdiği dair iddiayı yalanlamakta ve Hunter'in kelime kelime iktibas ettiğini söylediği bu fetvanın *Fetâvâ-yı 'Azîzî*'deki metinle (I, 17; ayrıca bk. II, 88) uyuşmadığını belirtmektedir (*Esbâb-ı Begâvet-i Hind*, s. 17). Ahmed Han buna karşılık Abdülazîz ed-Dihlevî'nin müslümanların İngilizce öğrenebileceğine, İngiliz okullarına gidebileceğine ve onların idaresindeki kurumlarda çalışabileceğine dair fetvalarına işaret etmektedir (*Fetâvâ-yı 'Azîzî*, I, 195-196). Üzerinde önemle durulan fetvalardan biri de Hinduizm'de mevcut bazı inançlarla semavi dinlerdeki benzerleri arasında yapılan mukayeselere dayanılarak Hindûlar'ın Ehl-i kitap olduğunu ileri süren fetvadır (a.g.e., I, 140-141).

Fetâvâ-yı 'Azîzî Hint müslümanlarının siyasî düşünceleri üzerinde büyük tesir icra etmiştir. Ulemâ, Batı sömürgeciliğine karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde öncü rolü oynadıkları yönündeki iddialarına delil olarak yukarıdaki fetvayı göstermektedir (Seyyid Muhammed Miyân, II, 86-90). İslâm Birliği'nin (Muslim League) iki ulusluluk teorisine karşı çıkan milliyetçi Hint müslümanları ise idareyi gayri müslimlerle paylaşmaları halinde ülkenin dârülsalâm hükmüne gireceği yönündeki iddialarına bu fetvayı delil göstermektedirler (H. Ahmed

Medenî, II, 11; Müşîrülhak, *Mezheb ör Cedîd Zihh*, s. 46-71).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülazîz ed-Dihlevî, *Fetâvâ-yı 'Azîzî*, Delhi 1311-14, I-II; Seyyid Ahmed Han, *Esbâb-ı Begâvet-i Hind*, Aligarh 1858, s. 17; a.mlf., *Ah-kâm-ı Tâ'âm-ı Ehl-i Kitâb*, Aligarh 1899, s. 22, 29, 37, 51; W. W. Hunter, *The Indian Muslims*, London 1871, s. 104; H. Ahmed Medenî, *Nakş-ı Hayât*, Diyûbend 1954, II, 11; Seyyid Muhammed Miyân, *'Ulemâ-yı Hind kâ Şandâr Mâzî*, Delhi 1957, II, 86-90; Müşîrülhak, *Indian Muslims, Attitude to the British in the Early Nineteenth Century: A Case Study of Shah Abd al-Aziz* (master's thesis, 1964), Montreal Mc.Gill University; a.mlf., *Mezheb ör Cedîd Zihh*, Delhi 1974, s. 46-71; a.mlf., "Shâh 'Abd al-'Azîz al-Dihlawî and His Times", *HI*, VII/1 (1984), s. 51-96; VII/2, s. 77-103; Aziz Ahmad, *Islamic Modernism in India and Pakistan*, Oxford 1967, s. 19-25; Mujeeb Ashraf, *Muslim Attitudes towards British Rule and Western Culture in India*, Delhi 1982, s. 121-122; B. Daly Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband (1860-1900)*, New Jersey 1982, s. 46-48, 50-52; A. A. Rizvi, *Shâh 'Abd al-'Azîz, Puritanism, Sectarian Polemics and Jihâd*, Canberra 1982, s. 174-224; a.mlf., "Social Ethics of Muslim Shurafâ' in India: Customary Law in the Fatâwa of Shâh 'Abd al-'Azîz Dihlawî", *Islamic and Comparative Law Quarterly*, III/1, New Delhi 1983, s. 1-13; Muhammed İkrâm, *Rûd-i Keşer*, Lahor 1986, s. 591; Sh. Inayatullah, "Abd al-'Azîz al-Dihlawî", *EP*² (İng.), I, 59; G. Resûl Mihr, "Şâh 'Abdül'azîz Muha-diş ed-Dihlevî", *UDMİ*, XI, 636; Azduddin Khan, "Abd-al-'Azîz Dehlavi", *Elr.*, I, 99-101.

MUHAMMAD KHALID MASUD

el-FETÂVÂ'I-BEZZÂZİYYE

(الفتاوى البزازية)

Hanefî hukukçusu Bezzâzî'nin

(ö. 827/1424)

fıkha dair eseri

(bk. BEZZÂZİ).

FETÂVÂ-yı DÂRÜLULÜM-ı DİYÜBEND

(فتاوى دارالعلوم دیوبند)

Diyûbend Dârülulûmu

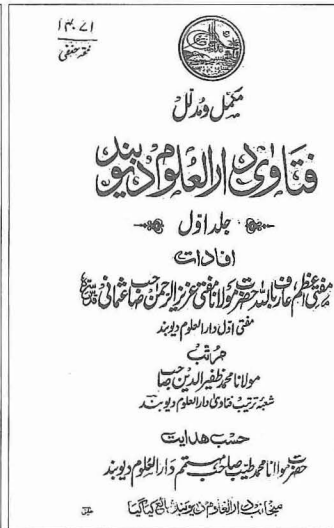
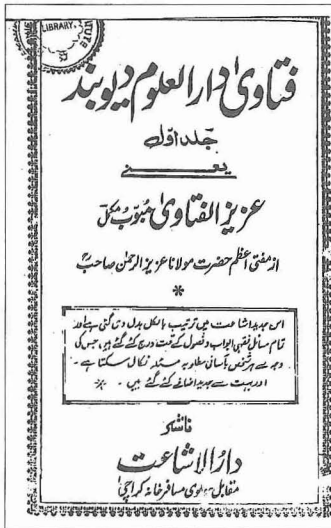
müftülerinden bazılarının ait fetvaları
bir araya getiren

iki ayrı koleksiyonun adı.

Hindistan'ın Utar Pradeş eyaleti Se-hârenpûr idarî bölgesine bağlı Diyûbend (Deoband) kasabasında kurulan (30 Mayıs 1866) dârülulûma, İngiliz hâkimiyeti altındaki Hint müslümanları hızla değişen şartlarından kaynaklanan dinî, hukukî, siyasî, içtimai ve iktisadî meselelerle ilgili sorular yöneltmeye başlamışlardı. Başlangıçta bu soruları dârülulûmdaki bazı âlimler cevaplandırırken daha sonra fetva yetkisi Mevlânâ Muhammed Ya'kûb ve ardından Reşîd Ahmed Gangûhî'ye verildi. Ancak soruların artması üzerine 1310 (1892) yılında bir dârülfîtâ şubesi kuruldu. Burada Azizürrahman (1892-1927), Mevlânâ İ'zâz Ali, Riâzüddin, Muhammed Şefî, Muhammed Se-hûl, Mevlânâ Kifâyetullah, Fâruk Ahmed, Mehdî Hasan, Mahmûd Hasan Gangûhî ve Nizâmeddin (1966-?) gibi meşhur müftüler hizmet verdiler.

Başlangıçta fetvalar soruların yazılı olduğu evrakın altına kaydedilir, bazan da bunların birer kopyası alınırdı. Dârülfîtâ bu uygulamayı, fetvaların düzenli bir şekilde kaydedilip birer kopyalarının çıkarılmaya başlandığı 1911 yılına kadar sürdürdü. 1928'de fetvalarla ilgili ayrıntılar da kayda geçirilmeye başlandı. Ancak kayıtlar hiçbir tasnif yapılmadan soruların takdim sırasına göre tutuluyordu. 1955 yılında fetvaların Mevlânâ Muhammed Zafirüddin'in gözetiminde tasnifi için bir şube oluşturuldu. Mevlânâ Muhammed Zafirüddin bu çalışmalar sonunda ilk müftü Azizürrahman tarafından verilen fetvaları *Fetâvâ-yı Dârül'ulûm-ı Diyûbend* başlığı altında on beş cilt halinde neşretti (Diyûbend 1962; Karaçi 1986). Bu fetvalarda Hanefî mezhebi esas alınmıştır. Bir tek âlimin verdiği fetvaların bu kadar geniş hacimli bir eser oluşturması dârülulûmdaki müftülerin iş yoğunluğu hususunda bir fikir vermektedir.

Azizürrahman'ın fetvaları, daha önce aylık dergilerden *el-Müftî*'nin 1934-1942 yılları arasındaki sayılarında Muhammed Şefî'nin editörlüğünde sekiz ciltlik bir seri halinde yayımlanmıştı. Muhammed Şefî bu fetvalardan yaptığı seçmeleri *'Azî-*

Dârülulûm-ı
Diyûbend
fetvalarının
toplandığı
eserlerin
kapakları
(Diyûbend 1962)

zü'l-fetâvâ adıyla ayrıca neşretmiş (Diyübend 1357/1938), kendi fetvalarını ise *İmdâdü'l-müftiyyîn* ismiyle yayımlamıştır (Diyübend 1357/1938). Bu iki eser daha sonra *Fetâvâ-yı Dârül'ulûm-ı Diyübend* adı altında birleştirilerek birincisi 'Azîzü'l-fetâvâ, ikincisi *İmdâdü'l-müftiyyîn*'den meydana gelmek üzere iki cilt halinde yeniden neşredilmiştir (Karaçi 1383/1964). Bunun ardından eser, Muhammed Rızâ Osmânî tarafından gözden geçirilerek Muhammed Şefî'in Pakistan'da verdiği fetvaların da ilâvesiyle tekrar yayımlanmıştır (I-II, Karaçi 1396-1397/1976-1977). Bu baskıda Azîzürrahman'ın 1475, Muhammed Şefî'in 968 fetvası yer almaktadır. Kâri Muhammed Tayyib bu edisyondaki bazı bölümlerin sistematik bir şekilde, bazılarının ise rastgele tasnif edilmiş olduğunu, edisyon standardının da beklenen seviyeye ulaşmadığını ifade etmektedir (*Fetâvâ-yı Dârül'ulûm-ı Diyübend*, I, 29).

Fetâvâ-yı Dârül'ulûm-ı Diyübend, sadece İslâm hukukunun modern çağdaki gelişimini göstermesi bakımından değil aynı zamanda Güney Asya müslümanlarının içtimai, iktisadi ve siyasî tarihini yansıtmaları açısından da önemli bir kaynaktır. Fürû-ı fıkıh konularına göre düzenlenmiş soru ve cevaplardan meydana gelen eserde meselenin kimin tarafından ve hangi tarihte sorulduğu kaydedilmemektedir. Halbuki bu bilgiler çeşitli problemlerin gelişim sürecini değerlendirmede faydalı olacaktır. Zira fetvaların verildiği dönem Güney Asya müslüman toplumu için çok kritik bir dönemdir. Batı'nın siyasî hâkimiyeti, bilim ve teknolojisinin etkisiyle dinî ve içtimai kimlik krizine girerek yeni bir istikamet arayışına yönelen müslümanlar sayısız soru üretmeye başlamışlardı. Müftüler bu süreç içinde esas olarak tutucu kalmakla birlikte dinî kavramlara önemli tanımlamalar getirmişlerdir. Bunlardan biri bid'at kavramıdır. Teknolojik icatlar ve yeni içtimai tatbikat, dine sonradan sokulan ve din gibi benimsenen bu uygulamalardan ayırt edilmiştir.

Diyübend Dârülulûmu fetvaları kurumlaştırarak İngiliz mahkemelerinin karşısına rakip olarak çıkmıştır. Bu fetvalar, dârülulûmun dinî meselelerde otorite konumuna gelmesine yardımcı olmuştur. Son zamanlarda Ziyâü'l-Hasan Fârûkî (*The Deoband School and the Demand for Pakistan*, s. 42-47), Barbara D. Metcalf (*Islamic Revival in British India: Deoband*, s. 146-157) ve Muhammed Hâlid Mes'ûd

(*Trends in the Interpretation of Islamic Law in Nineteenth Century British India*) tarafından yapılan bazı araştırmalar eserin sırasıyla siyasî düşünce, dinî-i içtimai reformlar ve İslâm hukuk teorisi üzerindeki rolünün önemini vurgulamaktadır.

Bunlardan başka Reşid Ahmed Gangûhî (*Fetâvâ-yı Reşidiyye*, Karaçi, ts.), Mahmûd Hasan Gangûhî (*Fetâvâ-yı Maḥmûdiyye*, Karaçi 1986) ve Nizâmeddin'in (*Nizâmü'l-fetâvâ*, Diyübend 1399/1979) fetvaları da neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Fetâvâ-yı Dârül'ulûm-ı Diyübend (nşr. Mevlânâ Muhammed Zafîrüdîn), Diyübend 1962, I-XV; a.e. (nşr. Muhammed Rızâ Osmânî), Karaçi 1396-97/1976-77, I-II; Ziaul Hasan Faruqi, *The Deoband School and the Demand for Pakistan*, Bombay 1963, s. 42-47; Muhammed Khalid Masud, *Trends in the Interpretation of Islamic Law in Nineteenth Century British India* (yüksek lisans tezi, 1969), McGill University-Canada; Barbara D. Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband*, Princeton 1982, s. 146-157.

MUHAMMAD KHALID MASUD

FETÂVÂ-YI EBÜSSUÛD EFENDİ

Şeyhülislâm
Ebüssuûd Efendi'nin
(ö. 982/1574)
fetvalarını bir araya getiren eser.

Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim devirlerinde aralıksız otuz yıl şeyhülislâmlık yapan Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarını, biri ülkedeki bütün kadıları bağlayan fetvalar, diğeri onun bir müftü olarak dinî konularda sorulan sorulara verdiği cevaplar olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci gruba girenler "fetvâ-yı şerîfe" adıyla padişaha sunulup tasdik edildikten sonra, devlet başkanının içtimai meselelerden birini tercih etmesi durumunda onunla işlem yapılacağı prensibi gereği (*Mecelle*, md. 1801) imparatorlukta bütün kadıları bağlayıcıdır. *Ma'rûzât*'ta yer alan Ebüssuûd'a ait fetvalarla kânûn-ı cedîdin nüvesini teşkil eden fetvalar, Budin Kanunnâmesi'nin mukaddimesi olarak kaydedilen ve mîrî arazinin esasını tanzim eden fetvalar, gedik, icâreteyn, istibdâl gibi konulara ait fetvalar bu gruba girmektedir. Bu tür fetvalar kanunnâmeler gibi hukukî mevzuat arasında yer almış ve günümüzdeki içtimai birleştirme kararlarının fonksiyonlarını ifa etmiştir. Ebüssuûd Efendi'nin bu fetvaları, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar yapılan bütün hukukî düzenlemele-

re temel teşkil etmiştir. Meselâ vakıf müessesesinin zirveye ulaştığı bir dönemde Ebüssuûd Efendi vakıflarda gedik meselesini araştırarak çalışmasını bir risâle içerisinde Kanûnî'ye fetvâ-yı şerîfe şeklinde arz etmiş ve Osmanlı Devleti'nde asırlarca uygulanan, bazan faydalı, bazan da zararlı sonuçlar doğuran gedik hakkının temeli Ebüssuûd'un bu fetvası ile atılmıştır (Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 223, vr. 133^b-136^a; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 105-121).

Yine mîrî arazi rejimi, Ebüssuûd Efendi'nin bütün kânûn-ı cedîd nüshalarının baş tarafında zikredilen fetvalarında her yönüyle açıklanmıştır. Hatta Budin Kanunnâmesi'nin mukaddimesinde mîrî arazi meselesi fetvâ şeklinde açıklandığı gibi II. Selim devrinde hazırlanan Üskûp Kanunnâmesi'nin mukaddimesinde de konu çok açık biçimde ve fetvâ tarzında beyan edilmiştir (BA, TD, nr. 449, s. 2; Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 968, vr. 3^b-6^b; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 76-91). Ayrıca sûfiler, kızılbaşlar ve Şîîler'le ilgili fetvaları ile mâlikâne-divanî sistemi ve Osmanlı vergi hukukunu yakından ilgilendiren öşür ve aksâmi hakkındaki fetvaları Osmanlı hukukunda derin izler bırakmıştır.

Ebüssuûd'un birinci gruba giren fetvalarını diğer fetvalarından ayıran en önemli özellik, bunların cevaplarının kısaca "câizdir" veya "câiz değildir" şeklinde olmayıp bazan müstakil bir risâle teşkil edecek tarzda gerekçeleri ve delilleriyle birlikte geniş olarak verilmesidir. Meselâ onun nakit para vakfının meşrû olduğunu ileri süren ve Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin aksi yöndeki görüşlerini tenkit eden fetvası nakit para vakfı hakkında müstakil bir monografi gibidir. İmam Birgivi'ye karşı yine aynı konuda kaleme aldığı fetvâ da müstakil bir risâle olarak basılmıştır. Sorulan soru ile ilgili fıkıh kitaplarında farklı görüşler ortaya atılmış ve Ebüssuûd da bunlardan birini tercih etmişse bunun delillerini etrafli şekilde fetvalarında aktetmiştir. Bu hususta Ebüssuûd Efendi'nin İslâm hukukuna ve Osmanlı uygulamasına katkısı çok önemlidir (Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1177, vr. 158^a-161^b; a.mlf., *Risâle ft vakfî'l-menkûl*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 477/2, vr. 1^b-10^b; Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 151-158).